

6. Поверенная В. А. Что делать, если... Р/Д, Феникс, 2011.
7. Рабочая книга школьного психолога. Под ред. И. В. Дубровиной. Москва: Просвещение. 1999.

Шевченко С. В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКІЙ СПІЛЬНОТІ: З ДОСВІДУ РОБОТИ

Ситуації булінгу або шкільного насильства зустрічаються сьогодні практично в кожній школі. Найчастіше цей феномен проявлений в завуальованій формі, так як учасники булінгу докладають зусиль, аби дорослі не втрутилися й дали можливість насолодитися процесом цькування товаришів. Педагогічні колективи, навіть в разі виявлення негараздів у шкільному середовищі, намагаються ігнорувати загрозу відкритої агресії. Це пов'язано, перш за все, з неготовністю адміністрації, педагогічних працівників вирішувати подібні проблеми [3].

Україна входить в першу десятку країн Європи за поширеністю булінгу в середовищі 11-15-річних школярів. Вона залишила далеко позаду не лише найбільш соціально благополучні Данію чи Норвегію, але й, приміром, Угорщину та Грецію. За даними ВООЗ Україна в 2018 році посіла четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. За даними проведених ЮНІСЕФ досліджень в 2017 році 67% українських школярів стали учасниками булінгу. Тут маємо на увазі всіх учасників: агресорів, жертв, спостерігачів. З них 25% безпосередньо зазнали цькувань – це жертви насильства. 48% дітей нікому про це не розповіли.

Отже, впродовж 2017 року 7 дітей із 10 зустрічалися з булінгом. В число цих семи учасників входять жертви насильства й свідки події. Є ще одна категорія учасників – агресори або булери, як їх прийнято сьогодні називати. Тому кількість учасників автоматично збільшується. Найчастіше цькування

відбувається в підпільному режимі. Дорослі дізнаються про подію в тому випадку, коли агресор перейшов межу і жертва постраждала фізично. Про це стало відомо з результатів досліджень, ініційованих Міністерством юстиції України. Біля 50% постраждалих від цькування ровесників ні з ким не поділилися проблемою та ні до кого не звернулися. Половина дітей, травмованих в шкільних стінах, пронесуть свій біль через все життя. Наслідки пережитого публічного приниження зламає кожне друге життя жертви булінгу. Відмовляються від обговорення пережитої ситуації навіть через певний час, коли гострота болю переходить в хронічну форму [5]. Таким чином, вивчення психологічних детермінант запобігання булінгу в шкільному середовищі виступає **актуальною** проблемою сьогодення.

Булінг – від англ. *Bulli* – хуліган, залякувати. Це навмисна повторювана поведінка, що проявляється у вигляді цькування, бойкоту, насмішок, дезінформації, знищення особистих, речей, побиття. Це небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Насильство над однолітками стає модним. Саме в період найвищого прояву – в підлітковому віці – засвоєні й «практично відпрацьовані» певні моделі поведінки суб'єкт використовуватиме впродовж усього свого життя [4].

Найсуттєвіші **ознаки** булінгу, які дозволяють виокремити це явище: в ситуації булінгу завжди беруть участь три сторони: переслідувач, переслідуваний та спостерігачі; булінг негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників події; нерівність сил агресора й жертви; повторюваність агресії по відношенню до однієї й тієї ж жертви; неадекватно висока чутливість жертви, що демонструється під час насильницьких дій; булінг може виникати спонтанно, коли несподівано для себе дитина опиняється або в ситуації переслідування, або приєднується до переслідувача [5].

Форми прояву булінгу різноманітні (рис. 1) [1].

Види та форми насильства над дітьми в освітньому середовищі

Вид	Форми
Фізичне	<ul style="list-style-type: none"> ● Штовхання ● Побой ● Удари ● Копняки ● Укуси ● Смикання за вуха, одяг, волосся ● Викручування рук ● Погрози заподіяти шкоду ● Залякування зброєю чи різними предметами для катування ● Залучення до вживання наркотичних речовин, алкоголю, медичних препаратів тощо
Психологічне	<ul style="list-style-type: none"> ● Бойкот ● Ігнорування ● Образливі прізвиська ● Тиск, терор ● Підкреслення психічних чи фізичних «недоліків» ● Використання ненормативної лексики ● Обманювання ● Висування вимог, які не відповідають віковим можливостям
Сексуальне	<ul style="list-style-type: none"> ● Демонстрування порнографії або фотографування оголених частин тіла дитини ● Статеві зносини або зґвалтування ● Домагання, брутальні дії ● Задоволення статевого потягу неприродним шляхом ● Імітування статевого акту стосовно іншої дитини ● Акцентування уваги на статевих органах ● Підглядання за дитиною, коли вона про це не підозрює ● Оголення перед дитиною статевих органів, сідниць ● Торкання інтимних частин тіла дитини
Економічне	<ul style="list-style-type: none"> ● Псування речей або їх крадіжка ● Відбирання їжі ● Шантаж, вимагання грошей ● Примус до бродяжництва й жебракування ● Експлуатація праці дитини ● Заборона розваг тощо
Расове, національне, релігійне	<ul style="list-style-type: none"> ● Залякування, переслідування через колір шкіри, національну приналежність або віросповідання ● Демонстрування переваги (розумової, фізичної, соціальної) на основі приналежності до іншої раси, нації ● Завдання тілесних ушкоджень через колір шкіри, національну приналежність або віросповідання

Обов'язковою умовою ефективної протидії булінгу є подолання стереотипу, що розповісти про несправедливі чи неправомірні дії – це стукацтво. Дитина має чітко розуміти, чим відрізняється повідомлення про злочин та наклеп (надання неправдивої інформації). Допомога дорослих дуже потрібна учневі будь-якого віку. Особливо, якщо кривдники можуть завдати вагомої шкоди фізичному і психічному здоров'ю. У школі основна роль у протидії шкільному насильству належить вчителям. Проте самотужки впоратися з проблемою буде дуже складно. Варто грамотно організувати тісну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу, підключивши до співпраці

адміністрацію, батьків, працівників психологічної служби школи та самих учнів [6]:

1. Спільною позицією для всіх учасників освітнього процесу має стати нетерпиме відношення до насильства, цькування, дискримінації за будь-якою ознакою, сексуальних домагань.

2. Кожен має бути інформований про суть та ознаки булінгу, шляхи подолання цього явища. Також важливим питанням є знання про права людини.

3. Розробіть з учнями правила класу та зробіть їх доступними, наприклад, у вигляді плакату на стіні. На основі правил класів обговоріть і прийміть загальношкільні правила. Правила мають бути зрозумілими для кожного, лаконічними, чітко сформульованими в позитивному тоні (як і що треба робити, а не як не треба).

4. Обговоріть і визначте дисциплінарні заходи на випадок недотримання правил учнями. Причому, такі міри повинні мати виховний, а не каральний характер. Дисциплінарні заходи мають спрямовуватися на вчинок і можливі наслідки, а не на особистість учня.

5. Жоден випадок цькування, жодна скарга, в тому числі анонімна, не повинна залишитися без уваги. Реакція має бути негайною, лишень про подію стане відомо. Варто продумати більш сурову реакцію на подію в разі її повторення.

6. Аналізуючи ситуацію, необхідно з'ясувати, що саме відбулося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого та поговорити з кривдником. Вияснити причини, що призвели до ситуації булінгу, обговорити подальші спільні дії аби подібні речі не повторювалися. До розмови варто залучити психолога.

7. Залежно від тяжкості вчинку плануйте наступні дії. Можна пересадити учнів, якщо вони сиділи поряд, запропонувати вибачитися, повідомити батькам.

8. Учні мають чітко усвідомити, що навіть пасивна участь, спостереження за знущанням і бійкою являється мовчазною підтримкою кривдника та спонукає його до повторення подібної поведінки. Свідки події мають захистити жертву, продемонструвати осуд насильницьких дій, за необхідності звернутися по допомогу до дорослих.

9. Варто продумати механізми повідомлення про злочин таким чином, щоб учні не боялися цього робити. Обов'язково врахуйте необхідність дотримання конфіденційності.

10. Заплануйте і проведіть заняття з формування навичок ефективної комунікації та конструктивного врегулювання конфліктів [2].

Одним із найвагоміших шляхів подолання булінгу є робота з батьками та іншими членами сім'ї. Очевидним проблемним стилем взаємовідносин у сім'ї сміливо можна вважати домашнє насильство. Якщо в родині існує насильство, то дитина завжди наслідує такий стиль поведінки. Гіперопіка та авторитарний стиль виховання також впливає на те, що дитина стає або жертвою, або переслідувачем у шкільному булінгу. Сучасні батьки в середньому приділяють спілкуванню з дитиною 12–17 хвилин на день і більшість цього часу дають настанови, вказівки. Але головна проблема, яка дає булінгу розвиватися, за його словами, є те, що діти не розповідають про свої проблеми батькам. Не треба намагатися повністю убезпечити дитину від негативних переживань. Адже в повсякденному житті ми всі зустрічаємося з жорстокістю, образами, своїм та чужим болем, тому важливо навчитися протистояти агресії, не наслідувати їхню поведінку. Дитина повинна вміти сказати «Ні!», не піддаючись на провокації товаришів, ставитися до невдач із почуттям гумору. Необхідно переконати дитину, що власними проблемами іноді доцільно поділитися з дорослими. Для цього потрібно розвивати довірливі стосунки. Саме в таких умовах дитина зможе бути впевнена: рідні не відмахнуться від неї, а допоможуть і підтримають в складну хвилину.

Окрім цього, батьки повинні стримувати власну агресію вдома, аби дитина не наслідувала таку поведінку в школі, і перейматися проблемами

дитини – це допоможе їй самій розповісти про негаразди в класі. Важливо замість стандартних запитань у стилі «Як справи?» розповісти дитині про своє життя, власні переживання та невдачі, формуючи, таким чином, більш довірливі стосунки [6].

Отже, булінг – тривалий процес і характеризується повторюваністю знущань. І якщо вже стало відомо про участь учня в ситуації шкільного насильства – в будь-якій ролі – варто спланувати подальші дії, підключивши батьків. Повідомте дитину про те, що Ви плануєте зустрітися з батьками і мета цієї зустрічі – підтримати й допомогти учаснику події вирішити складну ситуацію. Дайте зрозуміти, що Ви на стороні дитини (кожної, навіть агресора) і пообіцяйте, що не зашкодите їй своїми діями. Зрозуміло, що дану обіцянку необхідно виконати. Власне, діти попередньо мають бути проінформовані й привчені до того, що всі проблемні чи неоднозначні питання вирішуються в тісній співпраці з батьками. Це також є превентивною мірою. Підготуйте батьків до першої розмови з дитиною. Бесіду варто проводити в спокійній обстановці, дружнім тоном. Багато встановити фізичний підтримуючий контакт між батьком і дитиною. Можна обняти чи взяти дитину за руку. Це знизить градус тривоги і позбавить недовіри й безпорадності.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних педагогів щодо профілактики насильницьких та агресивних форм поведінки серед учнівської та студентської молоді. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf>.
2. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Електронний реєстр доступу: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view>.
3. Методичні рекомендації щодо формування безпечного освітнього простору, запобігання булінгу та мобінгу в Новій українській школі. Електронний реєстр доступу: http://didkivcizosh.at.ua/2/metodichni_rekomendaciji_shhodo_formuvannja_bezpech.pdf.
4. Насильству немає виправдання. Електронний реєстр доступу: www.ounb.sumy.ua/publish/2017/nas.docx.

5. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

6. Рерден Л. П. «Не смійся з мене». Профілактика булінгу /Л.П. Рерден. Електронний ресурс. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18336/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA__%D0%9D%D0%B5%20%D1%81%D0%BC%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8F%20%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%DD%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5_%20%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202014.pdf.

Шевяков А. В.

доктор психологических наук, профессор, заведующий кафедры общей психологии ВУЧЗ «Днепропетровский гуманитарный университет»

БУЛЛИНГ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ НАСИЛИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Буллинг – достаточно новое понятие в жизни современного человека. Из повседневного определения это слово преобразовалось в международный термин и содержит в себе ряд социальных, психологических, юридических и педагогических проблем. И хотя для нас это слово – новое, явление, которое оно означает, к сожалению, нам хорошо известно, и представляет собой одну из актуальных проблем современности, требующей тщательного изучения, однако отсутствие достаточной информации о буллинге является препятствием для разрешения этой важной проблемы.

В переводе с английского языка буллинг (bullying) означает травлю, запугивание, третирование [8]. В связи с тем, что проблема буллинга остаётся малоисследованной, до сих пор нет чёткого научного определения этого термина. Само понятие буллинга понимается отдельными авторами по-разному и даётся различная квалификация его видов. На Интернет-портале Google слово «bullying» упоминается более чем 11 миллионов раз, этой проблеме полностью посвящён ряд международных серверов: www.bullying.org, www.bullyonline.org, www.bullyingawarenessweek.org,